

Az európai kultúra válsága

Hamvas Bélára emlékezve

(Eperjes, 1897. március 23. – Budapest, 1968. november 7.)

Nyitány

Hamvas Béla szellemtörténész már száz évvel ezelőtt „világválságról” értekezett; de akkor lényegében még csak az *európai* szellemi/kulturális/társadalmi válságot elemezte. Figyelte a „Nyugat alkonya” (O. Spengler) jeleit és okait. Igyekezett feltárni a válság gyökereit, hogy aztán az evangéliumi keresztény hagyományhoz kapcsolódva – részben a francia orientalista, René Guénon nyomán – a keleti misztikák ősforrásai-ban keresse az „üdvutat”.

Napjainkban a „világválság” tetőződik: a két világháború és a totalitarizmusok bukása, az „emberarcú barbársága” után jött a „likvid modernitás”, és bekövetkezett a posztmodern paradigmaváltás, végül a váratlan villámmal érkezett *pandémia* világméretű csapása, majd az orosz-ukrán háború katasztrófája apokaliptikus szellemi légkört teremtett bolygónkon.

Az „üdvút” keresése: a létfilozófiától a keleti misztikáig

Most bővebben kifejtem ezt az összefoglaló jellemzést, idézve szakemberek tanulmányait. Hanák Tibor filozófus ezeket írta: „Hamvas Béla több más szerzőhöz – elsősorban Jaspershez hasonlóan - *kultúrkritikai* vizsgálódásokból indult ki. Ő is a *korszak* »szellemi szituációját« próbálta megragadni - mint Jaspers, s ahogy a *mai válságjeleket* összeszedte, úgy látta, hogy az em-

ber általános lét-meghatározmányait tartja kezében. Hamvasnál azonban ezek az attributumok Heidegger megállapításaihoz hasonlítanak: szétszakítottság, aggodás, perspektívátság, belevettség a létbe és a semmibe. [...] Hamvas az egzisztenciál-filozófiából a (bergsoni, klagesi, nietzschei, schopenhaueri és a buddhista) életfilozófiai irány törekvéseihez kanyarodott vissza.”¹

Amikor Hamvas Béla Jaspers és az egzisztenciafilozófia létszemléletét ismerteti, többek között felhasználja Hans Urs von Balthasar mélyreható elemzéseit *A német lélek apokalipsziséről*, továbbá olyan hívő gondolkodók meglátásait is, mint H. Newman, M. Blondel, E. Przywara SJ, R. Guardini, valamint G. Marcel, M. Buber és M. Scheler perszonalisták eszmefuttatásait ilyen témákról: az emberi személy méltósága, a lét és birtoklás rendjének különbözősége, a kommunikáció és a kommunió (szeretetközösség) szerepe a személy kiteljesedésében.²

Hamvas Bélát 1948-ban a kommunisták nyugdíjazták. 1951-ig Szentendrén élt, itt írta meg *első „regényét”, a monumentális Karnevált*.³ E mű valójában nem sorolható a hagyományos regény műfajhoz. Igazában létfilozófia: számos szereplője így vagy úgy Hamvas világnézetének egy-egy szempontját képviseli, aki *tapogatódzva keresi az emberi üdv útját, az autentikus létet*, és pedig részint a joyce-i írástechnikát alkalmazva.

Thiel Katalin ezt így magyarázza *A regény mint filozófiai kaland* c. tanulmányában⁴: „A regény főszereplője Bormester Mihály úgy egzisztál a regény hét fejezetén keresztül, hogy a személyiség formálódása szempontjából felvető-

¹ Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz*. München (?), 1981, 138–139. (A kiemelés tőlem, Sz. F.)

² Vö. Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. Budapest, 1987, 27–84.

³ Legújabb kiadás egy kötetben: Hamvas Béla: *Karnevál*. Medio, 2021, 1093 oldal.

⁴ Thiel Katalin: *A regény mint filozófiai kaland*. Hamvas Béla: *Karnevál*. <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3560/>

dő minden lényeges kérdés – legyen az filozófiai, etikai, szociológiai vagy politikai természetű – megfogalmazást nyer. Bormester mindvégig azon fáradozik, hogy »új létet alapítson«, hogy helyreállítsa az úgynevezett »eredeti egységet« vagy másképpen fogalmazva a »normális emberi alapállást«. [...] A modern világ értékválságának olyan krónikáját látja Joyce Ulysses-ében, amely fittyet hányva a szerkezeti kötelmekre, szürreális tudati állapotokat és hangulatokat képes nyelvi formában közvetíteni. [...] A *Karnevál* dinamikája sok tekintetben hasonlatos az *Ulysses* Valpurgis-éjszakájának pokoli kavargásához. A monomániák felvonultatásával Joyce-hoz hasonlóan ő is sorra veszi az emberi létezés majd' minden eseményét és formáját: születés, halál, szerelem, barátság, közöny, hit, unalom, kétely, vágy, bűn, ostobaság, felszínesség, tudálékosság, fontoskodás, érdektelenség, önzés stb. Mindezt Hamvas is a hagyományos nyelvi formák felrobbantásával írja le.” (Thiel Katalin, 134.)

A Hamvas Béla világnézetét ért hatások között Thiel Katalin szerint is⁵ kitüntetett szerepe van *Kierkegaard* és mellette *Nietzsche* filozófiájának. Más hatások: keleti bölcselet, Böhme, Guénon, Baader, Jaspers, Heidegger. Az *autentikus létezést* kereső Hamvas – írja Thiel Katalin – Kierkegaard nyomán számos jelét adja a Kierkegaard-nál és Nietzsche-nél tapasztalható önmarcangoló, önironizáló gondolatnak. Hamvas szándékosan *pseudoegzisztensnek nevezi magát*. Hamvas stílusa is emlékeztet a létezésen töprengő, azt „kifejtő” Kierkegaard-ra, aki írásai-ban *írói álneveket* használ. A „kifejtés” olyan, mint egy álarc, egyszerre felfed és elrejt. Az *álnevek, mint az álarcok*, elrejtene, de meg is mutatnak valamit abból az „alapzatból”, amely maga a lét az emberben.

A személyiséget elrejtő/jellemző maszk/álarc hasonlatot kiemeli *Szántó István* is, aki szerint a *Karnevál* „a létezés csodáját, a lélek *Próteusz-természetét*” próbálja megérteni: „Minden szerep, minden maszk, minden álarc gazdát cserélt, mert a maszk az, ami »drágább, előkelőbb, hamisabb, játékosabb, gazdagabb, megtévesztőbb

a valóságnál, nem az isten, hanem a bálvány» (*Tükör*), a maszk az, ami fölcserélhető, mint ezek az emberi sorsok. »S ami ez a láthatatlan, s ami ez az elmúlhatatlan, amiből az egész világ van, ez a valóság, ez vagy te, Shvetaketu.« (*Részlet az Upanisádokból*.) Hamvas szavakból építi meg a léleknek a kor minden igényét kielégítő házát. [...] Hamvas Montaigne-nel vallja: le kell vetni a maszkot, mert máskülönben az álarc az emberre csontosodik, a személy lárvává válik, az időben megdermed, az egyetemes megváltás- és üdv-történetből önmagát végérvényesen kirekeszti.”⁶

A kereszténységről alkotott felfogásában

különösen is befolyásolta Hamvas Bélát *Kierkegaard*. Miként Kierkegaard (és Nietzsche), keményen bírálta általában a vallások istenképét (az ószövetségi zsoltárokét is: *Karnevál*, 1031–1037.); valamint hiteltelennek tartotta a *kortárs kereszténységet* (*Karnevál*, 628–630.), mivel e „modern”, szekularizált, intézményesült kereszténységnek külsőséges formái ellentétesek az *eredeti evangéliumi szellemmel, Krisztus tanításával és példájával*. Kierkegaard 1851-ben ezt jegyezte fel *Naplójába*: „Kezdetben volt Krisztus, akiben maga az Örökkévaló egzisztenciális követelménye jelent meg – hogy szenvedjen és meghaljon. Aztán jönnek az apostolok, akik feltétlen módon vágyakoztak a mártíriumra. Aztán jönnek a mártírok, de hamarosan jön a dialektika, mely azt mérlegeli, hogy feltétlenül szükség van-e a mártíromságra ahhoz, hogy valaki valódi keresztény legyen. [...] Minőségi változás áll be: megjelennek az apologéták, s ezzel lényegében véget ér a kereszténység. Megkezdődik a tudomány és az egyház elmélete.”⁷ (*A kiemelések tőlem*, Sz. F.)

A *hit* kérdésköre, miként Kierkegaard-nál, Hamvasnál is összefügg az autentikus létezéssel. Az *autentikus emberi cselekvést* a hit által igyekszik megalapozni. A kierkegaard-i „abszurd” hit nem a teológia hite, hitelességét a cselekvés igazolja. A hit „keresztre feszíti” az értelmet. Az

⁵ Thiel Katalin: A hit lovagja és a „várakozó” Kierkegaard hatása Hamvas Bélára. <http://www.c3.hu/~prophil/profi014/thiel.html>

⁶ Szántó István: Örvény és megtisztulás. Hamvas Béla *Karnevál*-járól. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/view/creators/Hamvas=3AB=E9la=3A=3A.default.html>

⁷ Hamvas Béla: Interview. In: *Patmosz I.* Életünk, Szombathely, 1992, 240. o.

igazi hit „Krisztus, a Feltétlen” kortársaiavá avatja a keresztényeket. A hit pillanatnyi aktusában az Örökkévaló villan fel.

A *Karnevál* részletesen leírja az evangéliumi jelenetet (26, 6–13): magasztalja az asszony (Mária Magdolna?) „esztelen” gesztusát, aki a drága kenetet Jézus fejére öntötte (*Karnevál*, 628–630.). Manuel atya, visszautalva e jelenetre, kimondja a lényegét (*Karnevál*, 658.): „Én az Evangéliumra most nem vallásos allúziókkal hivatkozom, hanem úgy idézem, mint a világon messze a többi fölött a legintelligensebb könyvet. A kenet kiöntése a szent örület elemi megnyilatkozása, ez a teljesen haszontalan létmozdulat, amelyről tüstént kiderül, hogy az egyetlen értelmes. A bolondság, amelyről kiderül, hogy szent.” (Vö. még *Karnevál*, 818–819.: a szentek örültek!)

Hamvas és a kereszténység

A kereszténység és a hagyomány viszonyának tisztázása Hamvas Béla számára alapkérdés volt, hangsúlyozza életművének egyik legjobb ismerője, *Mattheusz János*. „A kereszténység eredeti alakjában, ahogy az Evangéliumban megjelent, nem vallás, hanem hagyomány, éspedig minden valószínűség szerint a hagyomány fundamentuma, amely a létezés értelmét maradéktalanul kimondja. [...] A kereszténység megjelenésével a hagyomány egzisztenciális hangsúlyt kap. A megtestesülés tényével az ember az időbeli és időfölötti keresztjének centrumába kerül... Hamvas gyakran visszatérő fordulata: »Itt, most, egyszer és soha többé.« Minden pillanatban az örök nyílik meg az ember számára. [Láttuk: e gondolat Kierkegaard befolyása! Sz. F. megj.] Későbbi írásaiban a kereszténység tanításának tisztázása egyre többet foglalkoztatja, és meggyőződéssel vallja, hogy értelmes emberi élet azon kívül, amit az Evangélium hirdet, aligha képzelhető el. A hagyomány a kereszténységben beteljesül, a kereszténység számára pedig a hagyomány

olyan előzmény, amelyen az Evangélium valódi jelentése és jelentősége kibontakozik.”⁸

Az újkor válsága – „Világválság”

Hamvas Béla – főleg 1948, a kommunista hatalom átvétele után – kizorul a magyar kulturális életből, de remeteként szenvedélyesen kutatja az „*üdvutat*”: az ezoterizmus és a keleti misztikák tanulmányozásával le akar hatolni az Eredetig – túlhaladva filozófián, sőt még a kultúrát formáló szellemen is –, az ősjelenségek világáig. Tehát már a vallás, a „*scientia sacra*” területén mozog.⁹ Mint René Guénon, ő is az újkor válságából indult ki, és a mindent felaprózó, szétszedő szellemet teszi felelőssé a megrokknásért, az előregedést jelző enerváltságért.¹⁰

Hamvas különböző írásaiban az *őskinyilatkoztatást* kutatja: minthogy a „tudomány” előtti és kívüli „*egyesítő Hagyományban*” találkozik a zsidó-keresztény, az arab-mohamedán és az indiai-brahmanista vallás bölcsessége. Az *Anthologia humanában* már Európán túli távlatok nyílnak a kínai és az indiai bölcsesség felé. A hinduizmussal keverednek nála az ezoterika és a teozófia elemei is, de Hamvas távol marad a rajongók valláspótlékaitól, mindig egyenesen halad a lényeghez vezető úton, *figyelve az evangélium iránytűjére*.

Hamvas Bélát tehát a létezés minden rétegét átjáró válság tapasztalata és élménye vezette el az *Őshagyományhoz*. „Az egész újkori világban van valami alaptalan, felfújtt, belül üres nagyzo-lás, amely magas eszmékre, keresztény vallásra, morális értékekre hivatkozik, de azokat nem veszi komolyan, és azokat megvalósítani meg sem kíséri.” Márpedig „...a nem realizált szellemiség első követelménye, hogy az élet értelme elkallódik. Mert az élet nem olyasvalami, minek saját magában értelme lenne [...]. Az élet az anyagi természet körébe tartozik, és a szellem érintése nélkül [...] tehetetlen és vak.”¹¹

⁸ Mattheusz János: *Hamvas Béla*. In: Hamvas Béla: *Az öt génusz*. München, 1985, 37.

⁹ Hamvas e harmadik korszakát részletesen elemzi, dokumentálja Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája*. III. kötet. Hamvas Intézet, 2002

¹⁰ René Guénon: *La crise du monde moderne*. 1927. Vö. Hanák Tibor: *Bevezetés Hamvas Béla gondolatvilágába*. In: Hamvas Béla: *Az öt génusz*. München, 1985, 27.

¹¹ Idézi Mattheusz János: *Hamvas Béla*. In: Hamvas Béla: *Az öt génusz*. München, 1985, 35–36.

A világválsággal már az 1900-as ezredfordulótól kezdve egyre többet foglalkoztak a gondolkodó elmék. A válságjelenség kirobantásánál főleg az *Isten halálát* hirdető *Nietzsche/Zarathustra* nevét szokta emlegetni a szellemtörténet.¹²

Az európai kultúra válságával a két háború között – Spengler nyomán – több szellemtörténész foglalkozott. Felfigyeltem Németh Ákos tanulmányára – *Eltűnt kultúrák nyomában – Krizeológia és kulturális relativizmus Márai Sándor Istenek nyomában című útirajzában*¹³ –, amelyben a szerző Márai és Spengler nézetét veti egybe. Véggkövetkeztetése: „A kultúrák értékrelativizmusának gondolata a nyugat-központi szemlélet feladására ösztönzi Márait, aki egyszerre él az orientalizmus – és a spenglerizmus – toposzaival, reflektál rájuk, ugyanakkor iróniájával mintegy le is leplezi őket. Az alapot ennek során a nyugati »fausti« kultúra hegemoniájának elutasítása, a történelmileg adott kultúrák egyenrangúságának elismerése, az idegen kultúrák felé fordulás, megérteni akarásuk jelentheti, mellyel az *Istenek nyomában* fiatal szerzője korunk válságának írástudói számára is példát adhat.”

Hamvas Béla *világválságra* vonatkozó gondolatai „egész életművén végigvonulnak: állandó probléma volt számára, amiként a világválság problémái a valóságban sem oldódtak meg, és a megoldás mind a mai napig csak virtuális lehetőség maradt” – összegez Darabos Pál, és állítását alapos, részletes elemzésekkel igazolja.¹⁴

Darabos Pál monográfiájának *Kriszis és katarzis (1930–1948)* c. részében Hamvas új pályakezdését elemelve ismerteti a *Nyugatban* 1930-ban megjelent két jelentős kritikáját: J. Joyce *Ulysses-e* és a *Nietzsche-jubileum*. Rávilágít Hamvas vezérlő gondolataira: túlhaladva a magyar és a világirodalom esztétikai és társadalmi szemléletén az egész modern világot alapvető

és elkerülhetetlen válságban levőnek ítéli, és a magyar irodalmat is válságban levőnek írja le.

Hamvas Béla tehát már az 1930-as *Nietzsche-jubileum* alkalmával vázlatos körképet nyújtott a megemlékezésekről, a német filozófus életművének értékeléseiről.¹⁵ Megállapítja: a *világválságot* elemezve a *válságtudat*, a bizonytalanság életérzésének leírását *Kierkegaard-nál* és *Nietzschénél* láthatjuk. A dán filozófusnál az alapgondolat az „aggodalom”. A német költő/filozófus alapeszméje pedig így hangzik: a felsőbbrendű emberi követelmény: „veszélyesen élni”. A válságtudat másik ismertetőjele: „az ember, aki válságtudattal él, sajtáságos *végzetességben* tudja magát. Pontosabban kifejezve: az ember úgy él, mintha állandóan a végzet fenyegetné.” (*fatum-tudat*) (Hamvas még utal Unamuno *Tragikus életérzés* c. művére.)

E korszakból jellemző Hamvas Béla ismertetése és kritikája *A mai világ képe* c. (Kornis Gyula által szerkesztett) 1938-ban közzétett gyűjtőkötetéről.¹⁶ *Jeles katolikus szerzők* (Halasy-Nagy József, Schütz Antal, Prohászka Lajos, Somogyi József, Kállay Miklós, Hevesi Sándor...) elemzik a mai világ szellemi helyzetét: világnézet, kultúra, vallás, irodalom, erkölcs. Figyelemre méltó kísérlet, állapítja meg Hamvas, hiszen a feladat nem könnyű; zavar van az említett kérdések körül. „Kitűnő tájékozottság, szakszerű tudás, hozzáértés, jó mondatok, írói készség, - s ahogy az ember a könyvet leteszi, úgy érzi magát, mint Zarathuszttra, mikor elvált ama bizonyos szenttől, és kénytelen azt kérdezni: »Hogyan? Hát lehetséges? Ez a szent erdejében még semmit sem hallott arról, hogy Isten meghalt?« »Gott ist tot.«”

Megjegyzem: nekem feltűnt, hogy a Kornis-kötetben nem szerepel Prohászka Ottokár, aki már a századfordulón felfigyelt a Nietzsche/Zarathustra által hozott világrengető szellemi válságra (*Diadalmas világnézet*).¹⁷

¹² Lásd Szabó Ferenc: *Keresztények az ezredfordulón*. Távlatok, Budapest, 2001

¹³ In: Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *Válság és kultúra: A doktori iskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*. 295–304. <http://real.mtak.hu/30953/>

¹⁴ Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája I–III.*, Hamvas Intézet, 2002, az idézet: II., 133.

¹⁵ Darabos Pál (szerk.): *Világválság. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiából*. Hamvas Intézet, 2013. Itt tehát a válogatás két Hamvas-tanulmányára hivatkozom: Nietzsche-jubileum: 9–13. és Világválság: 199–213.

¹⁶ *Pannonia*, 1938, 6–7. sz. 287–293. Újraközölve in: Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. Pannonia Könyvek, Pécs, 1987, 5–12. A bírált tanulmány írásai a Kornis Gyula által szerkesztett *A mai világ szellemi élete* c. gyűjtőkötetben (Egyetemi Nyomda, é. n.) jelentek meg.

¹⁷ Vö. Szabó Ferenc tanulmányát a misztikus Nietzsche-ről: <http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Nietzsche.pdf>

„Isten meghalt”

A válságtudat történetében Nietzsche az egyik fő szerző, akinek az 1880-as *Wille zur Macht* c. műve „maig is a legtökéletesebb krizeológia” (kríziselemzés) – szögezi le Hamvas 1937-ben. Utal még O. Spengler híres *A Nyugat alkonya* c. művére is, majd megállapítja, hogy az első világháborúval a világválság valósággá lett. Amit a válságtudat előre látott, aktuális valóság lett: politikai szétesés, elszegényedés, gazdasági leromlás, társadalmi felbomlás, morális, értelmi, művészi, tudományos válság.

A mostani *posztmodern 21. században* tapasztalt sokrétű világválság a modern kor hajnalától bontakozott ki. Szellemi előkészítésében döntő szerepe volt az „Isten halálát” hirdető F. Nietzsche-nek és az embert isteníítő K. Marxnak, ahogy ezt a két háború között Franciaországban Jacques Maritain (*L’humanisme intégral*) és Henri de Lubac SJ (*Le Drame de l’humanisme athée*) kimutatta.

Henri de Lubac (1896–1991) jezsuita teológus már a második világháború végén (1944) éleslátóan jellemezte az ateista humanizmus drámáját/tragédiáját, a pápák által is sokat idézett könyvében: „Ha a Fényforrás eltűnik, a visszfény is elenyészik. [...] Isten nemcsak norma az ember számára, amelynek alá kell vetnie magát és amely eligazítja, egyenes irányban megtartja, hanem Ő az Abszolútum, aki az ember létét megalapozza; ő a Mágnes, aki vonzza; a Transzcendens, aki mozgatja; az Örökkévaló, aki életterét alkotja; Ő valamiképpen a harmadik dimenzió, Ő az, akiben az ember mélységét megtalálja. Ha az ember önmagát teszi meg saját istenének, egy ideig azt az illúziót táplálhatja, hogy felemelkedik, felszabadul; de ez az egzaltáció csak átmeneti. Valójában Istent fokozza le önmaga szintjére, de ezzel maga az ember is lealacsonyodik. A Végzet (Fátum) erői, amelyeket a kereszténység legyűrt, csakhamar ránehezdednek.”¹⁸

A lázadó, szabadságára büszke istentagadó (a szintén Nietzsche-t követő) Jean-Paul Sartre azt állítja, hogy az ember csak akkor lehet igazán ember,

ha Istent elveti – *ha Isten meghal*. Tragikus félreértés! – magyarázta Lubac atya. Hiszen a Teremtő azt akarta, hogy a saját képmására teremtett ember maga is teremtő legyen: hajtja uralma alá a földet, humanizálja a világot, fejezze be a teremtést és személyisége kibontakozását is. Isten – kockázatot vállalva – annyira korlátozta Önmagát, amikor szabadságot adott az embernek, hogy – helyesen értelmezve – igaz, amit Sartre kijelentett: „a lázadó szabadság ellen Isten se tehet semmit!”

„Az ész trónfosztása” – Hamvas Béla és Lukács György

Ismeretes, hogy Lukács György, a mindenható kultúrpolitikus/filozófus Hamvas Bélát, e páratlan univerzális géniuszt azok közé a veszélyes irracionalisták közé sorolta, akiket a fasizmus távoli előkészítőinek tartott. Különben még a zsidó H. Bergson is ezek vonalába sorolta (Bergson>Sorel>Mussolini!). Pedig a fiatal Lukácsnak is (1910 körül) olyan forrásai/mesterei voltak, mint később Hamvasnak: Kierkegaard és Nietzsche, vagy Dosztojevszkij és Bergyajev, továbbá hatott mindkettőjükre – miként Schellingre és Hegelre is – a 16/17. századi ezoterikus látók, Jakob Böhme, valamint a Rajna-vidéki középkori misztikus, Eckhart mester.¹⁹

Hanák Tibor *A filozófus Lukács* c. munkájában²⁰ alaposabban elemzi ezt a tényt. Az 1910-es évek elején alakult ki *Heidelbergben Max Weber* körül az a filozófuscsoport („iskola”), amelyhez Ernst Bloch tartozott, továbbá: Stefan George, Karl Jaspers, Emil Lask, Ernst Troeltsch és Lukács György. A fiatal Lukács ekkoriban Dosztojevszkijért lelkesedett, és a misztikusokat tanulmányozta. A fiatal, hegelianus Lukács Györgynél még megfigyelhető az ezoterizmus és aszketizmus sajátos vegyülése, összekapcsolódása is.

1977-ben Hanák Tibor még mélyebben feltárta a fiatal Lukács „misztikus” korszakát *Lukács*

¹⁸ Henri de Lubac SJ: *Le Drame de l’humanisme athée*. Paris, 1945, 66–67. – Lásd még Szabó Ferenc SJ: „Krisztus fénye.” Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe. JTMR, Budapest, 2014.

¹⁹ Vö. Hanák Tibor: *A filozófus Lukács*. Magyar Műhely, Párizs, 1972, 26–31.

²⁰ Hanák Tibor: *A filozófus Lukács*. Magyar Műhely, Párizs, 1972. Hanák Tibor később is több írásában foglalkozott Lukács György életművével, életútja törésvonalaiival magyar és német nyelvű műveiben. Pl. *Az elmaradt reneszánsz*. 1979. *A nélkülözhetetlen bíráló*. 1982

György hite c. esszéjében.²¹ 1905–1915 között az európai szellemiséget az anarchizmus, a hangulatok eluralkodása, az enerváltság jellemezte; ezt a szellemiséget Lukács nem a racionalizmus segítségével próbálja legyőzni, hanem a mítosz-szal, a bergsoni intuícióval megragadott, átélt igazsággal. „A filozófiát sem intellektuális tudománynak fogta fel, hanem vízióknak, élményeknek s ez érdekelte a művészetben és az irodalomban is. Mikor aztán *Ernst Bloch* bibliai ihletésű komolyságával találkozott, maga is a vallás irányában keresett megoldást. Csodálta a korai kereszténységet, élettől duzzadó belső erejét, melynek nem volt szüksége művészetre: egyedül akart és tudott uralkodni a lelkeken. Heidelbergben Max Weber köre úgy látta, hogy Lukács az újkori individualizmustól a kötöttség eszményéhez fordult. [...] Honigsheim /Paul, 1885-1963, Max Weber barátja/ szerint Lukács György akkoriban az individualizmust csalásnak nevezte, és *Bloch*kal együtt »időnként igen dicsőítették« a katolicizmust. Helmut Plessner pedig ezt írja visszaemlékezéseiben: Lukácsról és Blochról azt tartották Heidelbergben, hogy gnosztikusok és úgy léptek fel, mint kiválasztott igazhirdetők.»²²

Isten nem halt meg!

Mi, hívő keresztények ezt valljuk az „Isten halálát” hirdető ateizmussal szemben: *Isten nem halt meg!* Az Örökkévaló nem halhat meg, legfeljebb az emberi tudatoktól, lelkiismeretektől került távolra, számukra marad rejtve. Valami az isteni Nap és az emberi szem közé került: az emberi gög felhője elhomályosítja a Napot: *napfogyatkozás történt.*

Erről mélyreható elemzést írt az izraeli–oszt-rák *Martin Buber* (1878–1965) vallásfilozófus 1953-ban *Gottesfinsternis (Isteni napfogyatkozás)* c. könyvében. „Az égi fény megfogyatkozása, *Isten elhomályosulása jellemzi azt az órát, amelyben élünk.* De ezt a folyamatot nem lehet kellőképpen körülírni pusztán az emberi szellemben végbement változásokból kiindulva. Ha a nap elhomályosul, ez azt jelenti, hogy valami »történt« közötté és szemünk között, tehát a szem nem fe-

lős érte. A filozófia nem gondolja, hogy vakok vagyunk Isten előtt, vakok az Ő észrevételére. De azt tartja, hogy ma hiányzik nekünk olyan szellemi forma, amely ösvényt nyit a magasztos képeihez, és lehetővé teszi az »istenek Istene« (Hölderlin) új megjelenését. Ám ott, ahol valami »történik«, mint most is, az Ég és a Föld között, az embernek nem sikerülhet a földi gondolkodás szintjén megtalálnia a misztérium kulcsát. Az, ami az előttünk levő transzcendencia hatótávolságát nem éri el, csak fokozza annak sötétségét. *Tényként vesszük, hogy az ember teljesen kiüresítette önmagában a természetfeletti világot.* Azok az alapelvek és eszmények, amelyek így vagy úgy az »Emberbe« kapcsolódtak, eltűntek. Igaz, az ember igazi »vis-à-vis«-ja – amit (Akit) nem érhet el, ha csupán »Rá« gondol, hanem csak úgy, ha »Te«-nek szólítja – *elhomályosulhat az ember szeme előtt; de azért Ő (Isten) továbbra is él: elfelejtve is, »napfogyatkozás« mögött élő marad.* Az ember eltörli még »Isten« nevét is, amelynek nincs többé létjogosultsága, ha már többé nem »az ember Istene«, mert már az ember »Isten« nevének szükségszerű megfelelője. Ő, akit e névvel neveznek, már csak örökkévalósága fényében él. Nekünk pedig – gyilkosoknak – kiszolgáltatta a Halálnak – a sötétség a lakóhelyünk.»²³

M. Buber helyesen figyelte meg, hogy nem annyira az ember vakságáról van szó, hiszen – valljuk a Biblia alapján – Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette, tehát szellemi és szabad lénynek, aki képes megismerni (felismerni a teremtett világ szemlélése révén Teremtőjét, képes Te-én viszonyba lépni és párbeszédet folytatni Istennel). De az is igaz, hogy a legtöbb ember megreked a bálványimádásnál: a teremtményeket bálványozza, nem emelkedik fel a személyes Istenig. A személyes Abszolútum, *Isten iránti érzék* hiányzik náluk. Mi, keresztények valljuk, hogy az Atyaisten a krisztusi kinyilatkoztatás által jött segítségünkre. „Tudjuk, hogy Istentől vagyunk. [...] Tudjuk azt is, hogy Isten Fia eljött, és érzéket adott nekünk, hogy megismerjük az igaz Istent. Ezzel az ő igaz Fiában, Jézus Krisztusban vagyunk: Ő az igaz Isten és az örök élet.” (1Jn 5, 19–20; vö. Jn 1, 18)

²¹ A külföldön megjelent *Új Látóhatár* (XXIV. évf.) 1973/3. számában, 206–220. old.: Lukács György hite címmel.

²² *Új Látóhatár*, 1973/3., 211–212.

²³ Martin Buber: *Gottesfinsternis*. Francia fordítás alapján idézem: *Eclipse de Dieu*. Nouvelle Cité, Paris, 1987, 26–27. (A kiemelések tőlem, Sz. F.)

A marxistából ortodox hitre tért *Olivier Clément* szellemtörténész így jellemezte az *istenellenes lázadást*: „Az ember ellen elgondolt Istenből születik az Isten elleni ember állítása. A modern lázadás megállapítja, hogy »isten« e világ dimenziójára zsugorodik: Marxnál az osztályharc projekciója, Nietzsche-nél a gyengeség és az ellenérzés, Freudnál pedig a sikertelen szexualitás kivetítődése. A politikában, az orvostudományban vagy a pszichológiában tudós teóriák és technikák keletkeznek, hogy feloldják az alapvető szorongást, csökkentsék a véletlen és szükségszerűség romboló következményeit. Ha nincs más, mint ez a világ, törvényeinek állítólagos teljes verifikálása igazolja a totalitárius rendszereket. Ha nincs más, mint a gyönyör, akkor ezt kell előállítani és fogyasztani, egészen a végső eutanáziáig. Szolzszenyicin nem tréfált, amikor azt mondta, hogy az inflációnak nincs más oka, mint a bűn. [...] Ma a nyugati racionalitás győzedelmeskedik. A technikák és ideológiák planetárisra fokozzák ezt a racionalitást. Ez szétbomlasztja az ősi kultúrákat, amelyeknek emberei jólétet és szabadságot várnak tőle. Mégis, *Hitvalló Maximusz* szavai szerint, mi a »jólét«, amely nem válhat »öröklétté«? És mi annyi »felszabadítás« szabadsága, ha nem az ösztönökre és a szenvedélyekre való hagyatkozás, hogy becsapják a szorongást? Hacsak a »jólét« és az »öröklét« közti szakadás, illetve az üres szabadság tévelygése nem váltja ki bennünk állapotunk igazi tudatosítását? Nyugat a végső kérdések elé állítja az emberiséget. Ma az ember teljes egészében kérdésessé válik.”²⁴

A modern és posztmodern kor kialakulásához

a *modern kor* elején kevés volt az igazi ateista – a „felvilágosultak” inkább deisták voltak. Ahogy az *Ateisták Uniójának elnöke, Albert Beaugnon* írta: „A kifejezett ateisták csak az »isteni« jogú abszolút királyság lehanyaglásával jelentek meg, és csak a Forradalom idején tudták féltékeny kifejezni véleményüket: a Forradalom, jóllehet min-

dig deista volt, meghagyta nekik a viszonylagos szólásszabadságot. Emlékeztetek arra, hogy az Emberi Jogok Nyilatkozatát a »Legfőbb Lény« égisze alatt hirdették ki, és hogy Robespierre elégetett egy, az ateizmust jelképező bábút.”

A racionalisták az észnek juttatják a legfőbb szerepet az emberi kalandban: kiküszöbölnék minden vallást, az isteneket, mítoszokat; a politikában (ők a liberálisok) az állam és az iskola laicitását követelik; a demokráciát, egyenlőséget, békét hirdetnek; az emberi jogok problémáját meg akarják szabadítani a vallásos-metafizikai hivatkozástól, ti., hogy e jogokat Isten írta bele az „emberi természetbe”. *Ez a racionalizmus-liberalizmus tehát kifejezetten vallás nélküli; a kultúra pluralitását vallja, és azt igyekszik előmozdítani: a társadalmi életből igyekszik száműzni minden szakralist („szentet”, „vallásost”).* Tehát a teljes szekularizációra törekszik minden szempontból, és a társadalmi-politikai kapcsolatokat nagyjából egy bizonyos „társadalmi szerződés” alapján értelmezi, szervezi (Racionalista Unió).

Éppen az abszolút ideológiák hanyatlása jellemzi a *posztmodern kort*. Az Istent helyettesítő Ész, Szabadság, Haladás, Ember, Tudomány stb. bálványai ledőlnek, a szétfolyó szkepticizmus, a gyakorlati Isten-nélküliség vagy a jelennek élő, gyakorlati materializmus hódít. A „hiteket”, olyan *szekularizmus* (evilágiság) váltja fel, amely nem túlságosan magabiztos, esetleg még a tudományban is helyet hagy a misztikumnak; továbbá sokan az ezoterikus jelenségek, valláspótlékok iránt érdeklődnek, bár – nagy általánosságban – a gyakorlati vallási közömbösségnél kötnek ki. Tényként tapasztaljuk manapság is, hogy a kizárólagos, egyoldalú racionalizmus könnyen irracionálisba csap át: szaporodnak a valláspótlékok, az új vallások és szekták.

A „New Age”²⁵ és Hamvas Béla üdvkeresése

A posztmodernben is feléledtek az új pótvallások és szekták: a „sacrum”, a keleti vallások iránti érdeklődés egyre fokozódik. A kommunista rendszer bukása után könnyebben terjednek

²⁴ Olivier Clément: *La révolte de l'Esprit*. Stock, 1979, 27–29.

²⁵ Vö. *Távlatok*, 42. (1998/4): *Vallás – új vallások – szekták* – http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok42.htm – Lásd főleg Pierre de Charentenay SJ, Benkő Antal SJ és Szabó Ferenc SJ tanulmányait.

Magyarországon is ezek a mozgalmak, szekták, amelyek – alaptalanul – sokszor az „egyház” nevet veszik fel. Most röviden bemutatom a „New Age” „új korszak” nevű összetett, szinkretista szellemi irányzatot.²⁶

Legelőször megjegyzem: A „New Age” átvész gondolatemeket Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955) jezsuita paleontológus víziójából, illetve az indiai jezsuita, Anthony de Mello magyarul is megjelent lelkiismereti írásából. De amint Thomas Broch megmutatta, Teilhard egyáltalán nem volt az „új korszak” előkészítője – hívei jogtalanul hivatkoznak a francia jezsuitára, akinek eszméit eltorzítják.²⁷

Az „új korszak” eszmevilágában az egyén, az individuum sajátos vágyaival: illúzió. Az igaz nem más, mint a *teljes Az, a Minden-Egy, az Üres és a Teljes együtt*. Az „Én” úgy jut el saját teljességéhez, ha túllép individualitása korlátain, és beilleszkedik a Minden-Egy-be. Az „új korszak” képviselőinél a kulcsszó: a „Személyen-túli (Transpersonale) Tapasztalat”.

A kozmikus-kollektív szellemtalálkozások forrása az ázsiai vallásosság. Nietzsche nyomán újra felfedezik az örök visszatérés mítoszát. E gondolatmenet logikus következménye, hogy a reinkarnáció, újjászületés, lélekvándorlás, illetve szellemvándorlás központi helyre kerül. Az „új korszak” jövőlátomásaiban jelen van a *katasztrófagondolat, a világpusztulás* pontos és színes leírása (atomkatasztrófa, ökológiai tragédia, éhínség, a pusztulás különböző képei).

Végül az „új vallásosság” másik kulcsszava: átalakulás, a *fejlődés beteljesedése*, amit talán a *Vízöntő* „új korszaka” hoz el. Itt a középkori *millenarizmus*, az „ezeréves birodalom” (vö. Jel 20, 1–6) laicizált eszméje kísért, amely még a „harmadik birodalom” ideológiájára is hatott! *Jochim a Fiore* „harmadik korszaka”, a Szentlélek uralma jön el! Ez a XX. század újabb mítosza!²⁸ Messiási kor messiás nélkül, Isten országa a

személyes-transzcendens Istenbe és a Megváltó Krisztusba vetett hit nélkül? – Utópiák születése!

Összefoglalva ezt mondhatjuk: az eklektikus szellemi/vallásos irány részben pozitív eredménye az lehet, hogy elvezet a transzcendencia küszöbéhez.

Láthatjuk, hogy az összetett „új korszak” *bizonysos elemei emlékeztetnek Hamvas Béla üdvútkeresésére*. Vajon az új mozgalom népszerűségével nem függ részben össze az a tény, hogy napjainkra feltűnően megnövekedett a Hamvas Béla életműve iránti érdeklődés is?²⁹ De hangsúlyozom: sok zavaros elem keveredik benne, amelyeket ma is elvetne a magyar szellemtörténész. Hamvas Béla üdvkeresésében az *evangélium* maradt az abszolút iránytű.

Az európai kultúra válságáról – Ferenc pápa gondolataiból

Ferenc pápa a Nagy Károly-díj átvételekor (2016) mondott beszédében³⁰ feltette a kérdést: „Mi történt veled, humanista Európa, az emberi jogok, a demokrácia, a szabadság szószólója? Mi történt veled, Európa, költők, filozófusok, művészek, zenészek és irodalmárok földje? Mi történt veled, Európa, népek és nemzetek anyja, nagy férfiak és nők anyja, akik meg tudták védeni testvéreik méltóságát, és képesek voltak életüket is adni érte? [...]”

Az alapítóatyáknak – a béke hírnökeinek és a jövő profétáinak – terveit nem haladtuk meg: ma jobban, mint valaha arra inspirálnak, hogy hidakat építsünk és falakat ledöntsünk. Mintha határozottan arra szólítanának fel, hogy ne elégedjünk meg azzal, hogy kozmetikázással vagy körmönfont kompromisszumokkal kijavítunk egy-némely szerződést, hanem bátran fektessünk le új, erős alapokat; ahogy Alcide De Gasperi kijelentette: »mindnyájan egyformán aggódva

²⁶ Vö. Jézus Krisztus, az élő víz hordozója. Keresztény reflexió a „New Age”-ről. A Kultúra Pápai Tanácsa és a Vallásközi Párbeszéd Tanácsa dokumentuma. Szent István Társulat, Bp. 2003. A vatikáni dokumentum ráirányítja a lelkipásztorok figyelmét az összetett mozgalomra, amely főleg a fiatalok spirituális éhségét/szomjúságát célozza meg.

²⁷ Thomas Broch: *Pierre Teilhard de Chardin. Wegbreiter des New Age?* Mainz/Stuttgart, 1989.

²⁸ Erről bővebben lásd Szabó Ferenc: *Hétszáz év után. Dante hite és teológiája – mai szemmel*. JTMR–Távlatok, Bp. 2021, 46–64., 132–135.

²⁹ Jellemző az a tény, hogy a Hamvas-pályázatra most márciusra félszáz dolgozat érkezett különböző korú értelmiségiektől.

³⁰ <https://www.magyarurir.hu/hirek/ferenc-papa-beszede-nagy-karoly-dij-atvetelekor-olyan-europarol-almodom>

európai hazáink, Európa Hazánk közös javáért«, félelem nélkül kezdjük bele újra egy olyan »építő munkába, amely türelmes és hosszú távú együttműködésünk minden erőfeszítésére igényt tart« [...]

Ez az emlékezet-átömlesztés lehetővé teszi, hogy a múltból ihletet nyerve bátran szembenézzünk napjaink sokpólusú, bonyolult képével, és eltökélten elfogadjuk a kihívást az Európa-eszme »korszerűsítésére«. Olyan Európa [kell], amely képes világra hozni egy új humanizmust, amely három képességen alapszik, ezek pedig az *integrálás képessége, a párbeszéd képessége és a szülés képessége*. [...]

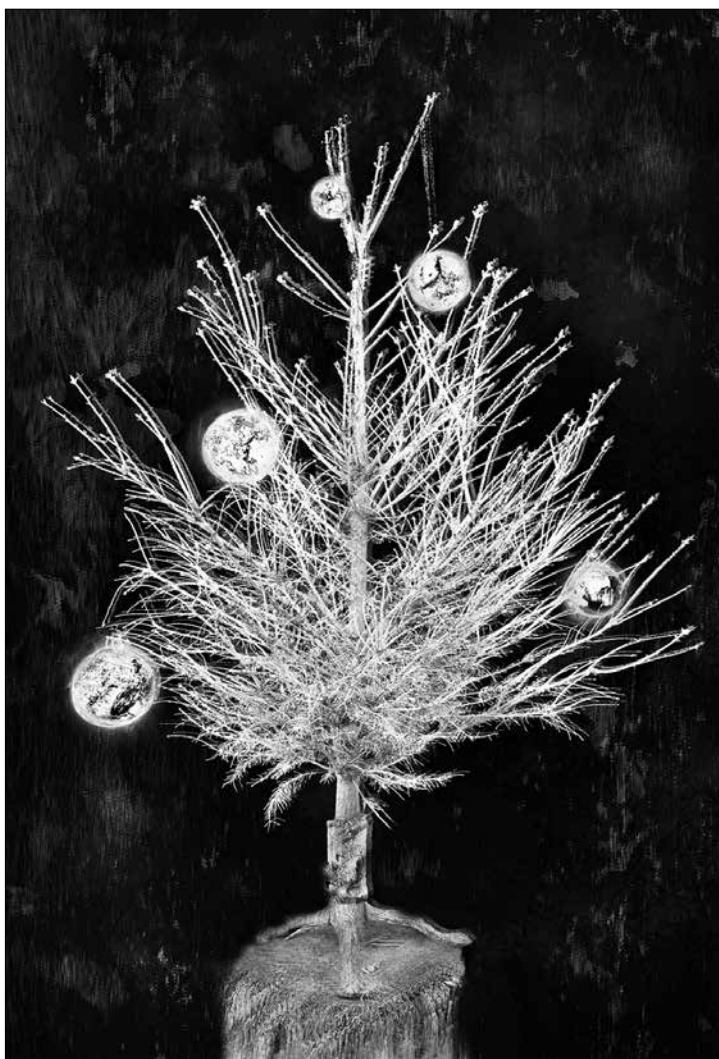
Népeink gyökerei, Európa gyökerei úgy erősödtek meg történelme folyamán, hogy megtanulta mindig új egységbe foglalni [integrálni] a legkülönbélebb, az egymáshoz látszólag nem kö-

tődő kultúrákat. Az európai identitás dinamikus és sokkultúrájú identitás, és mindig az is volt. [...]

E nélkül az integrálási képesség nélkül Konrad Adenauer múltban mondott szavai ma jövőre vonatkozó próféciaként hangzanak: »A Nyugat jövőjét nem annyira a politikai feszültség fenyegeti, hanem az eltömegesedés, a gondolat és az érzelem uniformizálódásának veszélye; röviden az egész életmód, a felelősségtől való menekülés, az egyedül önmagunkért való aggódás.«

Ferenc pápa így következtet:

„Eszemmel és szívemmel, reménnyel és hiú nosztalgizálás nélkül, mint egy gyermek, aki az anya-Európában újra megtalálja életének és hitének gyökereit, egy új európai humanizmusról álmodom, a humanizálódás állandó előrehaladásáról, amelyhez emlékezetre, bátorságra, egészséges és emberi utópiára szükség van.”

Vízkereszt